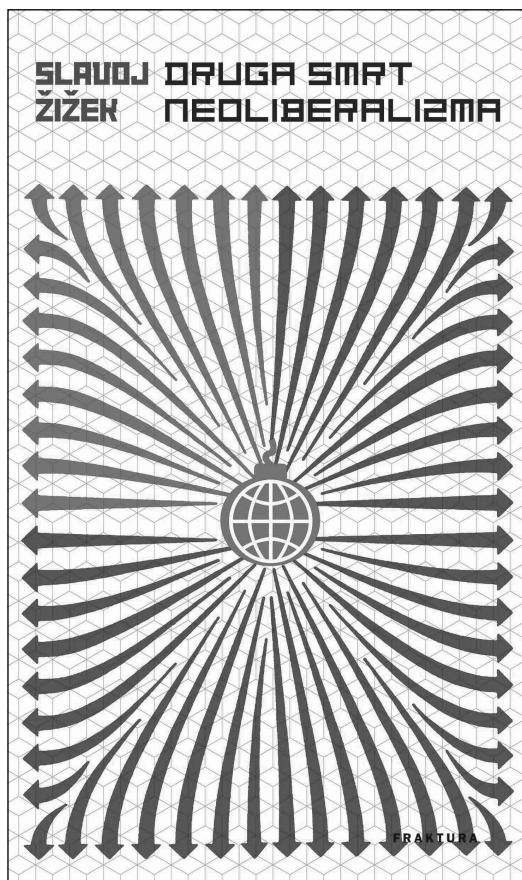

Slavoj Žižek

Druga smrt neoliberalizma

Fraktura, Zagreb, 2010.

Zoran Kurelić

Sa svojim pastirima na čelu mi smo se samo jednom nalazili u društvu slobode, *na dan njezina pogreba*.
Karl Marx

Kada autor kojega nazivaju "najopasnijim filozofom Zapada" i "Elvisom kulturne kritike" objavi knjigu o posljedicama finansijskog sloma 2008. godine, ozbiljne redakcije traže recenzente sposobne komentirati njegove misli. Žižekovu knjigu *First as Tragedy, Then as Farce* The Independent je na recenziranje dao glasovitome engleskom političkom filozofu Johnu Grayu. Gray Žižeka "procesuira" u tekstu u kojemu zajednički kritizira *First as Tragedy...* i knjigu Hardta i Negrija *Commonwealth*. Bez okolišanja, sa sarkastičnom indignacijom koja nije tipična za njega, Gray kaže: "Jedna od najozloglašnijih ideologija u povijesti doživljava svoj povratak – ali ne kao politička sila nego kao roba na tržišnici. Dosad ograničen samo na opskurne sastanke ocvalih trockista ili dosadne dijelove akademskih seminara, komunistam se ponovno otkriva kao neka vrsta intelektualne kabaretske predstave. Najveća pogreška 20. stoljeća plasira se kao oblik vrhunske zabave, a neoboljševizam skrojen po najnovijoj modi iznurenom potrošaču obećava uzbudljiv doživljaj zabranjenih ideja". Knjiga koju u hrvatskom prijevodu dobivamo pod naslovom *Druga smrt neoliberalizma* za Graya je oblik estradizirane intelektualne zabave sa štetnim posljedicama. A kad to kaže čovjek koji je u svojoj kasnoj fazi i sam nerijetko optuživan za pop-filozofiju i komercijalizaciju apstraktnog mišljenja, stvari postaju još zanimljivije.

First as Tragedy, Then as Farce Žižekov je pokušaj reanimacije

Zoran Kurelić, profesor političke teorije na Fakultetu političkih znanosti. Autor knjige *Liberalizam sa skeptičnim licem* (2002). E-pošta: zkurelic@fpzg.hr

jakobinsko-boljševičke paradigme političkog djelovanja. On, kao i obično, piše bez uvijanja, a čitatelju jasno, elegantno odbačanim naslovom, daje do znanja da će povratak komunizmu zagovarati igrajući se Marxovim idejama. Tragedija i farsa pojavljuju se u Marxovim tekstovima *Osamnaesti brumaire Luja Bonaparte* i *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*. U prvome, tragična je francuska revolucija 1793-1795, a farsična ona iz 1848-1851, dok je u drugome tekstu tragičan francuski *ancien régime*, a farsičan njemački poredak Marxova vremena. Tragedija i farsa dva su oblika propasti neke činjenice svjetske povijesti. Žižek počinje knjigu tezom da je liberalno-demokratska utopija umrla dva puta: prvi put tragično – 9/11, a drugi put farsično – s financijskom krizom 2008. Tragično je skrahirala politička utopija, a farsično ideja globalnoga tržišnog kapitalizma. Rečenica koju Marx koristi da bi podcrtao komični karakter Njemačke polovicom 19. stoljeća – "sadašnji njemački poredak... samo još uobražava da vjeruje u samoga sebe" – Žižeku se čini posebno plodonosnom u nastojanju da pokaže da je liberalna demokracija postala *ancien régime*. Knjigu stoga organizira u dvije cjeline. Prva cjelina, "To je ideologija, glupane", bavi se problemom ideologije u liberalnim demokracijama. U njoj Žižek kritizira različite pokušaje popravljivanja liberalne demokracije i kapitalističkog načina proizvodnje. U drugoj cjelini, "Komunistička hipoteza", bavi se uspostavom svojevrsnoga apokaliptičnog lenjinizma.

Sam naslov prvog dijela knjige otkriva smjer Žižekove kritike, koji znanu rečenicu *It's the economy, stupid* mijenja u trenutku kad raspravlja o posljedicama bankarske krize. Svjestan da su i engleski anarhisti i američki konzervativci pozivali na vješanje bankara, da su mnogi ljevičari i mnogi desničari bili protiv *ba-il-outa*, Žižek se ne iščuđava nad samom financijskom krizom. Upravo suprotno, on se fokusira na trijumf antiliberalne ideologije nemiješanja države u ekonomiju (*small government*) koju je konzervativni pokret *Tea party* vratio u središte političke rasprave i time pridonio porazu demokrata na proteklim izborima za američki Kongres. Posebno je zabrinjavajuća žestina sitnih posjednika koji, glasujući za smanjenje poreza najbogatijima i deregulaciju ekonomije, glasuju za svoju ekonomsku propast. Rezultat krize u Americi nije bio pobjeda europskijeg razumijevanja uloge države nego konzervativni neoliberalizam. Ono što Žižeka najviše boli jest odsustvo bilo kakvoga ozbiljnijeg zahtjeva za napuštanjem kapitalizma.

"Postoji realna mogućnost da glavna žrtva trenutačne krize neće biti kapitalizam već ljevica sama, tim više što je njena nemogućnost da ponudi uvjerljivu globalnu alternativu ponovo postala svima vidljiva" (str. 29). Nadalje, "opasnost je dakle u tome da će prevladavajući narativ biti onaj koji će, umjesto da nas probudi iz sna, omogućiti da *nastavimo sanjati*" (str. 34). Žižek uzima zadatak da "ideološko-kritičkim radom" raskrinka one koji kapitalizmu daju ljudski lik. Zbog toga objekt kritike nisu kapitalisti i njihovi ideolozi, nego nerevolucionarna reformistička ljevica, postmoderni multikulturalisti, liberalni egalitaristi i socijaldemokrati. Njih je Žižek počastio vicem o ruskom seljaku koji je mongolskom silovatelju morao pridržavati testise da se ne bi zaprašili dok mu siluje ženu. Po obavljenom silovanju ratnik je otišao, a seljak je na zaprepaštenje žene slavodobitno zaključio da je zeznuo Mongola jer su mu se zbog slabog pridržavanja zaprljala muda. Iz tog vica Žižek izvodi prigodnu

jedanaestu tezu: liberali i reformisti samo prljaju genitalije onih na vlasti, a radi se o tome da ih se kastrira. Manevar je proširen i na novi duh kapitalizma koji je uspješno inkorporirao "egalitarnu i antihijerarhijsku retoriku 1968", a predstavljaju ga kapitalisti poput Billa Gatesa i tvrtke kao što su Ben and Jerry's ili Starbucks. Ben and Jerry's poznat je po radničkoj participaciji i suvlasništvu, a Starbucks kao dio imidža brenda ističe *fair* odnos prema proizvođačima kave. Svi oni otupljuju oštricu kritike kapitalizma i potpomažu nastavak sanjanja. Posebno je pogubno uvjerenje liberala da je probleme moguće riješiti postupno, bez ukidanja kapitalizma. Žižek se otvoreno vraća hladnoratovskome ideološkom arsenalu Istočnog bloka koji je na teoriju totalitarizma, odnosno na tezu da su fašizam i komunizam unatoč ekonomskim razlikama politički podudarni, odgovarao tezom da su liberalizam i fašizam dva politička lica kapitalističkog načina proizvodnje. No ne ostaje na tome. U drugom je dijelu knjige u središtu rasprave promišljanje lenjinizma za 21. stoljeće.

Žižekovo zagovaranje uskrnuća jakobinsko-boljševičke paradigme vrti se oko zahtjeva za povratkom Ideji komunizma. Ideja je, naravno, pisana velikim slovom i dovodi se u vezu s Istinom. Kako je suvremeno društvo zatrovano "ciničnom rezignacijom", pa ljudi djeluju kao da vjeruju u poredak u koji više ne vjeruju ili umišljaju da ne vjeruju u ono u što zapravo vjeruju, rezultati demokratskih izbora uvijek su potvrda ideologije kapitalizma: "U demokraciji u smislu reprezentacije i pregovaranja između mnoštva privatnih interesa ne postoji prostor za Vrlinu. To je razlog zašto, u proleterskoj revoluciji, demokracija mora biti zamijenjena *diktaturom* proletarijata. Ne postoji razlog da preziremo demokratske izbore; poanta je samo u tome da oni nisu indikacija Istine *per se* – upravo suprotno, kao pravilo, oni imaju tendenciju održavati prevladavajuću *doxu* koju određuje hegemonijska ideologija" (str. 192-193).

Jakobincima je istina bila *volonté générale*, a boljševicima uvidi historijskog materijalizma. Žižek se, naravno, ne može pozvati ni na jedno ni na drugo, pa pokušava rekonstruirati cijelu revolucionarnu konstelaciju. Potrebni su mu sadržaj ideje komunizma, revolucionarni subjekt i cilj revolucije. Za razliku od jakobinaca i boljševika koji su radikalne inkarnacije optimističkoga prosvjetiteljskog univerzalizma utemeljenog na ideji napretka, Žižek na mjesto otvorenoga povijesnog napretka uvodi koncepciju Sudbine. Sudbina nam je prilično dramatična jer čovječanstvo, povezano logikom globalnoga tržišnog kapitalizma, srlja u propast. Dakle, posao revolucionara nije realizacija nadolazećega pravednog poretka koji izrasta iz unutarnjih proturječja kapitalističkog načina proizvodnje, nego pokušaj da se spriječi da nas globalni kapitalizam odnese k vragu. Kapitalizam ne proizvodi pretpostavke komunizma nego potencijalno fatalne antagonizme. To su: mogućnost "ekološke katastrofe", "neprimjerenost pojma privatnog vlasništva u određenju intelektualnog vlasništva", posljedice znanstveno-tehničkog razvoja, "posebice u genetici" i stvaranje "novih oblika aparthejda". Ako se ne učini nešto dramatično, vjerojatan je apokaliptični kraj civilizacije.

Kako su poteškoće zadatka što ga je Žižek zadao sebi enormne, on poseže za *ad hoc* rješenjima te u određenju Ideje komunizma i subjekta revolucije kompilira prijedloge Badioua, Rancièrea i Susan Buck-Morris. Badiou osigurava temeljne

koncepte novog lenjinizma, a to su *stroga egalitarna pravda*, *disciplinarni teror*, *politički voluntarizam* i *povjerenje u narod*. Rancière pomaže u potrazi za globalnim ekvivalentom proletarijata, za onima čija isključenost od njih pravi revolucionarnu snagu. Buck-Morris, pak, u formuli Hegel plus Haiti nudi povratak univerzalnoj političkoj emancipaciji, onkraj postmoderne, postkolonijalne, multikulturalne ljevice. Hegel i Haiti pripadaju komunizmu jer su haičanski robovi u svojoj pobuni realizirali sadržaj Francuske revolucije čišće od samih Francuza, pa on na Haitiju stvarno postaje univerzalan.

Nije teško uočiti da Žižek nije baš siguran ni u sadržaj ideje ni u subjekte koji bi je trebali realizirati, a cilj revolucije je ionako određen kao sprečavanje katastrofe pa to isključuje potrebu za prezentacijom vizije postrevolucionarne civilizacije. Zaključno, Žižek poziva bivše komuniste da se pod stare dane vrate svojoj vjeri kao što to čine odmetnuti kršćani. "Naša bi poruka danas trebala biti: ne bojte se, pridružite nam se, vratite se! Imali ste svoju antikomunističku zezanciju, i opraštamo vam to – vrijeme je da se ponovo uozbiljimo!" (str. 212).

Ne čudi što je tako sklopljena priča izazvala različite komentare, od entuzijastičnog odobravanja do sarkastičnog odbacivanja. Najčešći su prigovori Žižeku da ne odgovara na vlastita pitanja, da bezdušno koristi *copy-paste tool* na svome laptopu i da je "mađioničar bez zeca u šeširu". Dobar dio prigovora odnosi se na način pisanja u kojemu metoda što-na-umu-to-na-drumu propušta enorman broj izuzetnih dosjetki i kulturnih referencija nauštrb koherentnog argumenta i jasne ekspozicije. Žižek je na taj način postao zvijezda, pa je smiješno očekivati da će knjigu o propasti Zapada i komunizmu pisati drukčije. Grayeva kritika odudara ne samo tonom nego i tipom prigovora. On recenziju završava ovim riječima: "Komunizam današnjice koji su oblikovali mediji sa svakodnevnim životom ima veze koliko i *reality* televizija – vjerojatno još i manje. Ali upravo zbog svoje nerealnosti, neoboljšivički spektakl u suvremenome društvu ima jasnu funkciju. Klaunovski kabaret komunizma 21. stoljeća čini upravo ono što je oduvijek bila zadaća zabave. One koji ga gledaju odvlači od razmišljanja o vlastitim problemima za koje negdje duboko u sebi već slute da ih možda i nije moguće riješiti".

Problem sa Žižekovim manevrima nije u tome što su stvarno potencijalno revolucionarni, nego što su politički beskorisni. Kao antiprosvjetiteljski pluralist, Gray propušta istaknuti da upravo odanost prosvjetiteljstvu razara unutarnju konstelaciju Žižekova pokušaja da oživi komunizam. Iščeznućem marksizma upražnjeno mjesto na lijevom krilu prosvjetiteljstva popunili su postmoderni ljevičari, teoretičari identiteta, postkolonijalisti, multikulturalisti i slično društvo. Indikativno je da Žižek, koji nijednom u knjizi ne spominje nijednoga relevantnog suvremenog liberala, uvodi u priču Rortyja samo da bi pokazao kako je njegovo razlikovanje privatnoga i javnog navodno inferiorno Kantovome. Osim što pogrešno interpretira Rortyja, očito se u usporedbi filozofa kojega angloamerički liberalni egalitaristi drže za svojega *founding fathera* i postmodernoga buržoaskog

liberala Žižek odlučuje za prosvjetiteljstvo. Problem je u tome što je većina prigovora liberalima formirana s pozicije hladnoratovskog komunizma koji tvrdi da su liberalizam i nacizam samo dva politička lika kapitalizma. Ono što taj prigovor čini traljavim točan je nacistički uvid da se liberalizam i komunizam ideološki podudaraju prema zajedničkom načelu da se svi ljudi rađaju slobodni i jednaki. Spajajući Oktobarsku revoluciju s Francuskom, Žižek je prešutio podudarnosti Francuske i Američke revolucije. On se ponaša kao da mu još nisu dojavili da je liberalnim egalitarnim univerzalistima Deklaracija o pravima čovjeka i građanina jedan od temeljnih dokumenta. Hegel plus Haiti je prosvjetiteljska politička emancipacija. Žižekov lenjinizam nema jasan sadržaj i zato on čas zagovara obranu temeljnih buržoaskih "formalnih" prava, (str. 97-98), a čas ih dovodi u pitanje: "Legalno-ideološka matrica slobode-jednakosti nije puka 'maska' prikrivene eksploatacije dominacije, već sam oblik u kojem se potonja ostvaruje" (str. 176-177). Kad raspravlja o Putinu, Berlusconiu i Ahmedinedžadu kao nedemokratima, pojam demokracije koji prešutno pretpostavlja jest liberalna demokracija. Kad piše da je povjerenje u narod jedan od temelja komunizma, zaboravlja da je na početku knjige pokazao zašto u narod koji samo još vjeruje da u nešto vjeruje možda ne bi trebalo polagati mnogo povjerenja. Nije li to jedini politički smisao distinkcije Istine i *doxe* i razlog za promišljanje neizbježnosti revolucionarnog voluntarizma? Nije, dakle, riječ samo o tome da Žižekova priča površno zabavlja relativno obrazovanu publiku ostavljajući probleme neriješenima, Žižek daje implicitni *policy recommendation* koji glasi: reforme nemaju smisla jer spašavaju kapitalizam, pravo djelovanje jest revolucionarno djelovanje, premda ne znamo ni Istinu niti tko bi je realizirao kad bismo je kojim slučajem i znali. Čovjek se mora duboko zamisliti da se dosjeti koji bi savjet bio manje razborit od ovoga. S takvima pastirima našli bismo se u društvu slobode na dan njezina pogreba.

Treba li naposljetku zaključiti da knjigu *First as Tragedy, Then as Farce* ne treba čitati? Žižek ju je napisao onako kako dudov svilac pravi svilu, nakon toga ju je prodao izdavaču, pa ako je skinete s interneta oštetit ćete globalni kapitalizam upravo onoliko koliko biste ga humanizirali da pojedete Ben and Jerry's sladoled Cherry Garcia. Neke stvari potrebno je pročitati bez obzira na njihove nedostatke u skladu s jednim američkim vicem izmišljenim prije političke korektnosti: "Kako najlakše potopiti poljski ratni brod? Tako da ga se porine u more". Žižek je ovom knjigom istaknuo svoju kandidaturu za prvu narikaču Zapada. A svi smo mislili da ta titula pripada upravo Johnu Grayu. *Teatro Silencio*.

Drugu smrt neoliberalizma ne treba čitati. Prevedena je šlampavo i ima naslov koji nema mnogo veze sa sadržajem. Neoliberalizmom se Žižek uopće ne bavi. Da je i u primisli imao Hrvatsku dok je pisao *First as Tragedy, Then as Farce*, idealni recipijent njegova poziva na kasno ponovno obraćenje na komunizam bio bi Zdravko Tomac. ■